

مجله ی بین المللی تحقیقات علمی علوم اجتماعی
مجله البحوث العلمية العالمية للعلوم الاجتماعية
Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
International Journal of Social Science Research

دیوان

ISSN: 2706-6428 E-ISSN: 2707-7462

جلد: ۰۲ شماره: ۰۲ سال: ۱۴۰۰

Volume: 2 Issue: 2 Year: 2021

هویدا دیوانیده خواجه احمد یسوی نینگ تاثیرى

تأثير خواجه احمد يسوي در ديوان هويدا

تأثير خواجه أحمد يسوي على ديوان هويدا

Hüveyda Divanında Hoca Ahmet Yesevi'nin Etkisi

The influence of Khoja Ahmet Yesevi on Huvayda's divan

Doi: <http://dx.doi.org/10.48117/Diwan.2021.12>

پوهنيار آغا محمد مرادى*

Makale Bilgisi / Article Information

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 20.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.06.2021

معلومات مقاله / المعلومات للمقالة

نوع مقاله / نوع المقالة: تحقیقی / تحقیقیة

تاریخ دریافت مقاله / تاریخ استلام المقال:

تاریخ پذیرش مقاله / تاریخ قبول المقال:

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین (Turnitin) بررسی شده (plagiarism) یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

قد خضع المقال لبرنامج فحص الانتحال (Turnitin) ولم يثبت أنه من السرقات الأدبية.

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی

پوهنيار آغا محمد مرادى، "هویدا دیوانیده خواجه احمد یسوی نینگ تاثیرى"، مجله دیوان ۲/۲ (سرطان ۱۴۰۰)، ۸۹-۱۰۳.

Atıf

Agha Muhammad Muradi, "Hüveyda Divanında Hoca Ahmet Yesevi'nin Etkisi", *Diwan Dergisi* 2/2 (Temmuz 2021), 89-103.

* عضو کادر علمی زبان و ادبیات اوزبیکى دانشکده تعلیم و تربیه دانشگاه جوزجان / افغانستان.

ORCID ID: 0000-0001-7082-3676

خلاصه

آجر سوزلر:

چغتای ادبیاتی، خواجه
نظرهویدا، دیوان، تصوف،
عشق، کامل انسان.

تورک ادبیاتی نینگ مهم بیر پارچه سی بولگن چغتای ادبیاتی حقیقه قیلینگن ایشلر کوزه تیلگنده، کلاسیکدن سونگی عصر ویا نواییدن سونگی عصر اوله راق آتلندیریلگن چغتای ادبیاتی نینگ آخرگی دوری حقیقه بیتلیچه اثر تایلمیدی. بو دوره یشه گن کوپ شاعرلر نینگ حیاتلری و اثرلری نینگ اسملریدن باشقه کینگ بیر بیلگیگه ایگه ایمس میزه بولردن بیرسی ایسه تورکستان نینگ گوزل فرغانه وادیسیدن بولگن خواجه نظر هویدا دیر. شعرلری نینگ استانبول، قازان و تاشکینت کبی بیرلده باسیلمه سی و غزل لری نینگ کوپ معتبر مجموعه لرده بیر آیشی خواجه نظر هویدانینگ تورک لر طرفیدن سیویلگن بیر صنعتکار بولگیننی کورستماقده دیر. عین زمانده خواجه احمد یسوی نینگ حکمت لری کوپ تورک صنعتکارلر نینگ اثرلریگه نیگیزدن تاثیر قویگن دیر.

چکیده

واژه های کلیدی:

ادبیات چغتای، خواجه
نظر هویدا، دیوان،
تصوف، عشق، انسان
کامل.

یکی از بخش های مهم ادبیات ترکی البته، ادبیات چغتای به شمار می‌رود. اگر مروری بر دور نمای این ادبیات داشته باشیم، در مورد ادبیات قدیم و یا پس از عصر نوایی معلومات قناعت بخش موجود نیست. در باره زنده گی و آثار شاعران و نویسندگان که در این دوره میزیستند نیز اطلاعات کافی وجود ندارد. از جمله این شاعران یکی هم خواجه نظر هویداست که در فرغانه ترکستان میزیست. اشعار این شاعر در شهر های چون استانبول، قازان و تاشکینت به چاپ رسیده و غزلیات آن در مجموعه های معتبر شعری جا گرفته است، که خود نشاندهنده محبوبیت این شاعر از طرف ترکان است. در عین حال دیوان حکمت خواجه احمد یسوی نیز برای بعضی از صنعتکاران ترک تاثیرات عمیق داشته است.

ملخص

الكلمات المفتاحية:

الأدب الجغتائي، خواجه
نظر هويدا، الديوان،
التصوف، العشق، الإنسان
المثالي.

يُعد الأدب الجغتائي جزء مهمًا من الأدب التركي، ولما نستقرئ تاريخ الأدب الجغتائي خصوصًا العصر القديم وما بعد عصر الأمير علي شير النوائي؛ نكاد لا نجد معلومات موثقة فيه، ولا توجد دراسات كافية حول جهود الأدباء والشعراء الذين عاشوا في ذلك العهد أيضًا. ومن ضمن هؤلاء الشعراء، الشاعر خواجه نظر هويدا الذي عاش في ولاية فرغانة الواقعة في شرق أوزبكستان حاليًا. وتمت طباعة قصائد الشاعر وأشعاره في مدن كثيرة مثل طشقند، وقازان، وإسطنبول. وهذا يدل على أن له كانت مكانة مرموقة عند الأتراك. وفي الوقت نفسه كان أثره بالغ لديوان الشاعر خواجه أحمد يسوي المسمى بديوان الحكمة؛ على بعض أهل الصناعات من الأتراك أيضًا.

Anahtar Kelimeler: Özet

Çağatay Edebiyatı,
Hoca Nazar Hüveyda,
Divan, Tasavvuf, Aşk,
İnsan-ı kâmil.

Türk Edebiyatının en önemli parçalarından biri de kuşkusuz Çağatay Edebiyatıdır. Bu edebiyatın bakış açısına bir göz atacak olursak, klasik edebiyat sonrası ya da Nevâî dönemi sonrası hakkında fazla bilgi yoktur. Bu dönemde yaşamış şairlerin hayatları ve eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu şairlerden biri de Türkistan'ın Fergana şehrinde yaşayan Hoca Nazar Hüveyda'dır. Şiirlerinin İstanbul, Kazan ve Taşkent gibi önemli merkezlerde basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması, Hoca Nazar Hüveyda'nın Türkler tarafından sevilen bir sanatkâr olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetleri birçok Türk sanatkârlarının eserlerini derinden etkilemiştir. Naçizane makalemizde Hüveyda'nın hayatı, edebi şahsiyeti, eserleri ve düşüncesine Yesevi etkisinin izleri hakkında muhtasar duracağız.

Keywords: Abstract

Chagatay Literature,
Khoja Nazar Huvaïda,
Divan, Sufism, Love,
Perfect Human.

Chagatay literature is one of the most important parts of Turkish literature. However, there is no satisfactory information and resources about the post-classical period or the post-Navai period when we review the perspective of this literature. Also, there is not enough information about the life and works of poets and writers who have lived in the age of Navai. Among these poets, Khaja Nazar Huwaydah is one of them, who lived in Ferghana, Turkestan. His poems were published in cities such as Istanbul, Kazan and Tashkent, and his lyric poems were included in prestigious poetry collections, which indicates the popularity of this poet among the Turks. In addition, the poetry of Hikma Khaja Ahmed Yasui had significant effects on some Turkish craftsmen.

کیریش

شو چاغگچه قیلینگن ایشلر نتیجه سیده اورته آسیا تورک ادبیاتی نینگ اوچینچی دوره سی اوله راق قبول ایتیلگن چغتای تیلی و ادبیاتی نینگ تشکلی، کیلیشمه سی و دورلری حقیقه فرقلی کوریشلر ایلگری سوریلگن دیره. تدقیقاتچیلر طرفیدن عموماً قبول بولگن افاده ایسه چغتای تیلی و ادبیاتی نینگ ۱۳نچی عصرده توغیلگن، تیموریلر زمانیده کیلیشمه کورستگن و علیشیر نوایی بیلن حقیقی کیملیگیگه قاووشگن- دیره.

چغتای ادبی تیلی نینگ تورک ادبیاتی تاریخیده گی بیرینی انگله یالماق اوچون بیلی بیرونولوژیک ترتیب نینگ تعقیب ایتیلمه سی کیره ک بولگنده، بیرلشگن تورکشناسلر، چغتایچه نی کلاسیک دن آلدین، کلاسیک و کلاسیکدن سونگی دور اوله راق اوچ باسقیچگه اییریپ تصنیف ایتگنلر.¹ سکاکی، لطفی، آتایی، گدایی، احمدی، کمال خجندی، سید احمد میرزا، حیدر خوارزمی، یوسف امیری، یقینی کبی شاعرلر نینگ کیلیشتیرگن چغتای ادبیاتی نینگ کلاسیک دوره میرعلیشیر نوایی یوکسک غایه لرگه تاشیگن. نوایی بیلن حسین بایقرا، حمیدی، شیبانی، شاهی، عبیدی، محمد صالح، مجلسی، بابر، بایرام خان کبی اسملر نینگ اورین آلگن بو دور چغتای ادبیاتی نینگ اینگ پارلاق دورلریدن سنله دی. کلاسیکدن سونگی دوره ایسه نوایی درجه سیده شاعرلر بیتیشمه گن، بیتیشگن شاعرلر هم اونچه لیک تانیلمه گن. خواجه نظر هویدا بیلن بیر دوره ده بولگن شاعرلر و یازوویچیلر ابوالغازی بهادرخان، بابا رحیم مشرب، صیقلی، صوفی الله یار، مونس خوارزمی، محمد رضا آگهی، امیری (عمرخان)، نادره، منظوره، اویسی، نادر، گلخنی، مخمور، مقیمی، فرقت، عبیدالله ذوقی، عثمان خواجه زاری و شوقی لرنی آت توتله آله میزه.²

I. هویدانینگ حیاتی و ادبی شخصیتی

۲۰نچی یوزییلی نینگ باشلریده غربی بیلیم آدلری نینگ دقتینی چیککن هویدا کونیمیزده بیتریلیچه تانیلمه گندیر. ۱۸نچی یوزییل دینی-دیدکتیک چغتای ادبیاتی نینگ تانیلگن وکیلی اوله راق بیلینگن خواجه نظر هویدا، تورکستان منطقه سی نینگ فرغانه وادیسیده گی چیمیان شهریده دنیاگه کیلگن. هویدا تخلصی بیلن تانیلگن شاعر نینگ اصل آتی خواجه نظر غایب نظر اوغلی دیره. هویدانینگ توغیلیشی و اولیشی نینگ تاریخی حقیقه کیسکین بیر بیلگی یوق؛ اما ۱۷۰۴-۱۷۸۵ بیللی آره سیده یشه گندیر.^۳

¹ Argunsah, Mustafa. *Çağatay Türkçesi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 13.

² Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Güney Karaağaç (İstanbul :Kesit Yayınları, 2009), 19.

^۳ رحیم ابراهیم، هویدا کلیاتی (کابل: تعلیمی انتشاراتی، ۲۰۱۳)، ۱۴.

فخرالدین ایشان حقّی (هویدانینگ چیره سی) "نسب نامه ایشان هویدا" اثریده بیلدیریشیچه، هویدانینگ اجدادی اصلاً اوشلیک بولیب، باباسی غایب نظر ایشان اوزیگه پیر اوله راق قبول ایتگن کاشغرلیک نقشبندیه شیخی آفاق خواجه نینگ (وفات ۱۶۹۳) درگاه یگه قوشیلگن و ۳۰ ییل اونینگ خدمتینی قیلگن. ایسه اوندن تصوف سرلرینی اورگنگیب، سونگره آفاق خواجه نینگ مرغیلان لیک اوغلی خواجه محی احمد (خلق آره سیده "پاشا پیریم" آتی بیلن شهرت قازانگن) حضور یگه کیلیب چیمیان شهریده بیرلشگن و اونینگ عایله سیده خواجه نظر دنیاگه کیلگن.

ایلک محله مکتبیده، سونگره خوقند مدرسه لریده تحصیل قیلگن هویدا، خوقنددن چیمیان گه قیتگن و او بیرده اوزی بیر مکتب آچیب، بیللرچه قیشلاقده کی گودکلرنی اوقیتگن. عین زمانده ایسه کلاسیک و دینی مضمونلی شعرلر یازیب، شعرلرینی بیر دیوانده ترتیب ایتگن. هویدا عمری نینگ سونگیگه قدر اوز اوقیلیده قالب، چیمیانده وفات قیلگن.⁴

هویدا عربچه و فارسچهنی، چغتای ادبیاتینی، دینی علم لرنی اینقسه قرآن وحدیث علمینی یخشی بیلیرایکن. زمانی نینگ اولکن عالمی و متصوف شاعری اوله راق شهرت قازانگن و خلق تمانیدن ارداقلنگن. هویدا، ۱۸نچی یوزییلی چغتای کلاسیک ادبیاتی نینگ کیلیشمه سیگه حصه قوشیب، دینی-تصوفی ادبیاتده ینگه معنا و مضمونلر قوشگن بیر شاعر دیر. زمانی نینگ ضیالی شاعری اوله راق تانیلگن هویدا، معنوی کمالاتی، صنعتگه معرفتی و آچیق کوریشلری بیلن اوزینی خلققه سیودیرگن.

شاعر تصوفده گی انسان سیوگیسی و معرفت غایه لرنی تشویق ایتگن، نظم نینگ بوتون امکانلریدن مهارت بیلن استفاده ایتگن، کامل انسان شخصیتینی بیتیشتماق کبی مهم مسأله لرگه ینگه بیر اوزگریش کیلتیرگن.

خواجه نظر هویدانینگ اثرلریده دینی-تصوفی اورنکلر بارلیگی، اثرلریده دیدکتیک خصوصیتینی اونگه چیقارگن شاعرلر آره سیده بیر توتیشیگه کتته سبب دیر. هویدانینگ غزللریده رواجلنگن سمبول، تیپ و تمثال لر بیر آله هم، شاعر اولرگه ینگه بُعدلر قوشیب اوزی نینگ بی مثال کوریشلرینی اورتگه قویگن.

بول تیریکیلیکه ایشانمه، آیلایغیل ذکر خدا ضایع ایتمه بیر نفسنی قالسه نامقدار عمر.^۵

مضمونی: بو یشامگه اینانمه، اللهنی ذکر ایتگین، عمردن قنچه آز قالگن بولسه هم اونی ضایع ایتمه گین.

⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazm Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 57.

^۵ ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۹۰.

بی خبر بولمه اولومدین، بول همیشه باخبر تون و کون الله دیب کوزدین آقیز خون جگر.^۶
مضمونی: اولومدین خبرسیز بولمه، هر دایم خبردار بول، کیچه-کوندوز الله دیب کوزینگدین قانلر آقیزدیر.

شونینگ دیک لیریک اثرلر اورتی گه قویگن هویدا دوری نینگ اهمیتی شاعرلری آره سیده بیر آلماقنی بجرگن. هویدانینگ غزللری حیاتی بیر شوق و ذوق، انسانی ساغینچ بیلن اورهلگن. شاعر مجازی عشق حقیقه هم، حقیقی عشق حقیقه هم خارق العاده شعرلر اورتی گه قویگن.

آه اورسم، سقف گردونگه تیگر آهیم اوتی شدتیدن اوت چیقیب، آیلر صدا، بیغیر سحاب.^۷
مضمونی: آه ایتسم، آهیم نینگ آتشی دنیانینگ تامیگه تیگه دی، او آه نینگ شدتیدن آتش چیقیب، طنین آیلر، بولوتلر بیغیر.

هویدا عاشق بیر شاعر دیر؛ لیکن اوندی گه عشق، تصوفی، الله گه بولگن بیر عشق دیر. اونینگ شعرلری نینگ اساس روحی، تصوف روحی دیر. خواجه احمد یسوی دن^۸ اوز زمانیکه قدر دوام ایتیب کیلگن تورک، فارس و عرب شعرلرینی اورگنگن شاعر، تصوفی غزللریده ساغلام اینانچ و حقیقی ایمانی تیلگه کیلتیرگن، انسانلرنی حق قه جونهلشگه دعوت ایتگن.

غضب آیلر، هویدانی اگر سالسنگ تموغ^۹ ایچره فغان و ناله مه دوزخ چیدالما ی آیلانگی فریاد.^{۱۰}

مضمونی: اگر غضبله نیب هویدانی جهنمگه آتسنگ، حتی که جهنم مینینگ فغان و اینگیلشیم گه طاقت قیله آلمه ی بقیره دی.

هویدا، دینی-تصوفی دیدکتیک ادبیاتی نینگ وکیلی بولگنی اوچون تورک ادبیاتیده بو رواجی باشلتگن خواجه احمد یسوی دن کوپ تاثیر آگن. الهی عشق، نفیس تربیه سی، آخرت، اولیم، غفلتدن او یغانماق، دنیا مالیکه طمع ایتماق کبی موضوعلرده یازگن شعرلریده احمد یسوی نینگ حکمت لریگه اوخششلیگی دقت تارته دی. بونینگ دلیلرینی هویدا دیوانینی اوقیشیمیزده آچیقچه کوره میز.

^۶ ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۰۰.

^۷ ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۵۵.

^۸ Kalafat Yaşar, *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Sultan* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2008), 26.

^۹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 855.

^{۱۰} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۷۴.

دینی_دیدکتیک ادبیاتده، آخرت موضوعی کتته اهمیتگه ایگه. اولیمگه حاضرلیک و آخرت حیاتیکه تیارلنیشگه چقریلگن. کیشی دنیاگه بیر هدف اوچون یوباریلگن. بو دنیاده قیلگن برجه یخشی_یمان ایشلری یینه بیر دنیاده قرشیسیده چقریلهدی و اونگه کوره جزا بیریلهدی.

دینی_تصوفی ادبیاتده هم انسان نینگ اساس غایه سی بولگن الله نینگ رضاسینی قازانماق اوچون قیله-دیگن ایشلر، اولیم کیلمسندن، حاضر بولماق دیر. احمد یسوی نینگ حکمت لریده قیته_قیته قرشیمیزگه چیقن بو توشونچه بیر بیتده شوندهی افاده ایتیلگن.

اولوم ایلچسی کیلدی، یراغینگ نیگه قیلماسان سقال ساچینگ آقاروب، یراغینگ نیگه قیلماسان.¹¹

اولیم ایلچسی کیلدی، نیگه تیار بولمه یسن؟ سقال_ساچینگ آقیریتی نیگه تیار بولمه یسن؟

احمد یسوی نینگ بو فکری هویدا غزلیده شو شکلده قرشیمیزگه چیقهدی:

ساچ آقردی، کوز یاشردی، وادریغا وادریغ نی طریقه بیرله اوتتی، نی قیلای مادام عمر.¹²

مضمونی: ساچ آقردی، کوز یاشردی، افسوسلر بولسین منگه! عمر قندهی اوتتی، ایمدی نیمه قیله ی؟

تصوفده دنیا حیاتنی نینگ اوتهدیگن لیگی، مال و ملک بیریکتیرمه نینگ هیچ بیر فایده سی بولمه گنلیگی و یینه بیر دنیاگه یانیده هیچ بیر نرسه آیب باره آلمه گنلیگی باره سیده کوپ بیتلر یازیلگن. دنیاده نیچه مال بیریکتیرسه بیریکتیرسین اولیم کیلگنده انسان نینگ برجه نرسه سی آرقه ده قالدی و هیچ بیر نرسه یانیده آله آلمیدی. بونینگ بیلن علاقه لی احمد یسوی نینگ شو بیتنی قرشیمیزگه چیقهدی:

بیشک بیلینگ بو دنیا برجه خلقدن اوترا اینانماغیل¹³ مالینگه بیر کون قولدین کیترا.¹⁴

مضمونی: شبهه سیز بیلینگ، بو دنیا بوتون خلقدن کیچر ها، اینانمه مالینگه، بیرکون قولدن کیترا ها.

احمد یسوی نینگ بو بیتیکه آچیق_آیدین هویدا شو اوخشش افاده لرنی قوللگن.

¹¹ Hayatı Bice, Divan-i Hikmet Hoca Ahmet Yesevi (Ankara: y.y, 2009), 381.

¹² ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۸۹.

¹³ ابراهیم رحیم، فرهنگ اوزبیککی-دری (مزارشریف: انتشارات ثقافت، ۱۳۹۶)، ۱۶۶.

¹⁴ Bice, Divan-i Hikmet Hoca Ahmet Yesevi, 301.

مال و ملکینگه قووانمه، ای عقلسیز آدمی ناگهان کیلسه اجل، فالغای بو ملک و باغله.^{۱۵}

مضمونی: ای عقلسیز آدم، مال و ملکینگه اینانمه، توستدن اجل کیلسه بو ملک و باغله قاله دی.

اولیم نینگ قچان کیلیشینی بیلمه گن انسان اوغلی، هر زمان اولیم اوچون تیار بولیشی کیره ک. "هیچ اولمیدیگن گه اوخشب دنیا اوچون، هر لحظه اوله دیگن گه اوخشب آخرت اوچون ایشلنگ" حدیث شریفنی اوزیگه دستور ایتگن کیشی اولیم قورقوسیدن اوزاق بوله دی و پشیمانلیک لر ایسه اونگه کیلمیدی.

انسان نینگ دنیاده باره دیگن بیرگه تیارلیک آلمه گن تقدیرده بیر کون "ارجعی" (قیتیب کیل) نداسینی ایشیتگنده فریاد قیلیب، آخرتگه حاضرلیک آله آلمه گن لیگیدن پشیمانلیک احساس قیلیشینی بیلی ایتگن احمد یسوی، بو بیت بیلن انسان نینگ اصلیکه قیتیشینی و تیارلیک آیشینی ایسلته دی.

ندای ارجعی کیلسه، نی کیلتوردینگ ایا بندم بولورسن سرنگون اول دم، تورورسن استوار ایمدی.^{۱۶}

مضمونی: "ارجعی" (قیتیب کیل) نداسی کیلسه، نیمه کیلتیردینگ ای قولیم؟، اول دمده بقیرگنلردن بوله سن، ایمدی راست و استوار توره سن.

عین موضوعگه، اوخشه گن بیر بیت بیلن تیگینگن هویدا، وقتی کیلگنده سوره لگن "ای قولوم مینگه نیمه کیلتیردینگ؟" سوراغیکه قرشیلک بیره دیگن جوابی بولمس لیگیدن تشویش قیلماقده دیره.

خدایم سوره سه ای بندم نی کیلتوردینگ مینگه، ایغیل بولویان سرنگون شرمنده نی بیرگوم جواب اندا.^{۱۷}

مضمونی: الله سوره سه: ای قولیم، نی کیلتیردینگ مینگه آیت، او لحظه ده شرمنده بولوب نیمه جواب بیره من.

شاعر غزلزیده توبه و نیایشگه چقیرگن. بو هویدانینگ بیرغزلیده شونده ی افاده ایتیلگن.

تون و کون آیلابان گناه، قیلماغان هیچ ثواب اوزوم پرورش آیلابان بدن، قیلغوچی خورد و خواب اوزوم.^{۱۸}

^{۱۵} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۹۷.

^{۱۶} Bice, Divan-i Hikmet Hoca Ahmet Yesevi, 290.

^{۱۷} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۲۴۴.

^{۱۸} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۷۸.

مضمونى: كيچه-كوندوز گناه ايشلب، هيچ ثواب ايش قيلمه ديم. دايم بدنيمنى باقتيم، ييديم- ايجتيم.

ييلينگنى ديك، كلاسيك و دينى-تصوفى ادبياتده دايم خلق نينگ منفعتى كوزه تيلگن، انسان تيبى اساس بولگن دير. بونگه كوره شاعر يميز هويدا ايسه، بيوه، چاره سيز و مسكينلر نينگ منفعتى حمايه ايتماقده و بير غريب نينگ كونگلىنى سيويند يرشى، قيينچيلىك لر كوريب مقدس كعبه نى زيارت ايتيشدن يخشيرا ق بولگن ليگلىنى افاده ايتماقده.

بير غريب كونگلىنى شاد آيلا سنگ يول باسيب، كعبه سارى بارماق عبث.^{۱۹}

مضمونى: بير غريب نينگ كونگلىنى آماق، يوريب كعبه گه كيتماقدن بينه هم يخشى.

هويدا دنيا مالى نينگ آرقه سيدن چاپماقنى عيب و دنيا گه سيزيلگن توغو انساننى حقدن اوزاقلشتيريشىنى خبر بيرگن:

بیرمه دنيا گه كونگيل، هيچ كيمگه قيلغان يوق وفا كيم كونگيل بيردى انگا، بولدى خدادين بيخبر.^{۲۰}

مضمونى: دنيا گه كونگيل بيرمه، چون كه دنيا هيچ كيمگه وفا كورستگن يوق. كيم كه اونگه كونگيل بيريتى، خدادن بيخبر قاليبتى.

هويدانينگ شعرلريده دايم ديدكتيك عنصر اونگه چيققن. فقط بولرده بير اوگيت و نصيحتلر ايمس، غم و قيغو بيلن اوره لميش بير اورگتوچيلىك حاكم دير. شاعر يالغانچى ليك، كبر، انانيت، ريا كى يمان خصلت لرنى شعرلريده ديدكتيك بير تيل بيلن، كوپ زمانلر خلق حكيمانه سوزلريدن عاقلانه فايده لنيب آچيقلگن.

راست آيغيل، ايجرى هرگز سوزلمه اى هويدا، كيلسه باشينگه قيليج.^{۲۱}

مضمونى: اى هويدا، باشينگه قيليج كيلسه هم توغرى سويله گين، اصلا يالغان ائتمه گين.

هويدانينگ شعرلريده اخلاق و ادب، معنويات، معرفت و تربيه مسأله لرى ايرى بير بير توتماقده. شاعر حلال ليك، تميز ليك، توغرى ليك، تقوا، باشقه سى نينگ حقيگه خيانت ائتمه ماق، يتيم و فقير لرگه شفقتلى

^{۱۹} ابراهيم، هويدا كلياتى، ۶۷.

^{۲۰} ابراهيم، هويدا كلياتى، ۸۱.

^{۲۱} ابراهيم، هويدا كلياتى، ۷۱.

بولماق، سخی بولماق کبی اینگ مهم فضیلتلرنی قازانماقده تشویق ایتگن. چیرکین لیک، اخلاقسیزلیک، یششده گی بوزوقلیق، کذاب لیک، آلدتماق، اوغیریلیک، خیانت، ایکی یوزلی لیک، ریاکارلیک، اینیقسه کبر و ریاکارلیک کبی علتلردن ایسه انسانلرنی منع ایتگن.

زاهدا، صوم و صلوات ایتتیم دیوب کوپ اورمه لاف بهترین طاعت اولدور بولسه نفسینگه خلاف.^{۲۲}

مضمونی: ای زاهد! نماز قیلدیم، روزه توتدیم دیب، کوپ لاف ایتمه. نفسینگه قرشی چیقماق اینگ بویوک طاعت دیر.

هویدا شو کبی شعرلری بیلن عادتا خواجه احمد یسوی حکمتلریده و علیشیرنویایی نینگ اثرلریده کوپ کورینگن نفسنی سیندیрмаق، اونینگ قولی بولمس لیک، اخلاقی غایه لرنی ایلگری سورگن.

عمر بازاریدن آغیل زهد و طاعت رختینی آیله مقدارچه سودا بیرسه روز بازار عمر^{۲۳}

مضمونی: عمر بازاریدن زهد و طاعت لوازمینی آل، اگر بو بازار سنگه سرینی آچیقلسه او حالده کیره گینی قیلگین.

اوزینگه قویمه بنا مال ایله پولیم بار دیب سفال محض ایرور قیلمه سنگ سخاوت هیچ.^{۲۴}

مضمونی: مالیم و پولیم بار دیب هواگه اوچمه، سخاوت ایتمه سن خودی چتاغ سن.

کلاسیک ادبیاتیمیزگه خاص بولگن قوشمه معنالی لیک، ظاهری و باطنی معنالنینگ قریشیمی هویدانینگ قلمیگه منسوب کوپ غزللری نینگ خصوصیتی دیر. شاعرینینگ لیریک شعرلریده ظاهری و مجازی معنالری ایچیده یوکسک مهارت بیلن باطنی (عارفانه) تفکر و عرفانی فلسفه بیرکیتیلگن.

بونینگ کبی کوپ باشقه شعرلری قوشمه انگلملی شعرلردیر. هویدا، انسان حیاتیده گی مثبت و منفی خصوصیتلر حقیده یازرکن، اولر عاقبتینی کورستماق اوچون قرآن کریم دن و حدیث شریف دن دلیل لر کیلتیرماقده.

هویدا، اثرلری بیلن بیر طرفدن تصوف ادبیاتیگه خدمت ایتیب، بیر طرفدن ایسه مجازی عشق باره سیده شعرلر قلمگه آگن.

^{۲۲} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۲۹.

^{۲۳} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۹۰.

^{۲۴} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۷۰.

کورمه سم، یوزینگی دلبر بولدی احوالیم خراب رحم ایتیب کیلسنگ نی بولغای، خسته حالیمنی
سوراب. ۲۵

مضمونی: یوزینگی کورمه سم ای دلبر حالیم خراب بولر، رحم قیلیب خسته حالیمنی سورمه سنگ
نیمه بوله دی.

حال بیمار غریب سورماق ثواب بیعدد ایرمیش ای یاریم سنگه هرگز کیره کمس مو ثواب. ۲۶

مضمونی: بو خسته ی غریب نینگ (شاعر) حالینی سورماق سانسیز ثواب دیر، ای یاریم سینگه هیچ
ثواب کیره ک ایمس مو؟

تاریخی شخصیتلرگه هم اشارت قیلگن هویدا، پیغمبرلر، اولیالر، دولت بویوکلری نینگ بالترتیب، ادبی
قهرمانلرگه ایسه شعرلیده بیر بیرگن.

سبقی آغان ایمس دور بو عشق مکتبیدین وفاده مجنون فرهاد هویداگه اوخشب. ۲۷

مضمونی: درسینی آگن یوق دیر بو عشق مکتبیدن، وفاده مجنون و فرهاد و هویداگه اوخشب.

سنی لیلی، ایا دلبر، منی مجنون گدا دیرلر گدارنینگ طریق عشق ایچینده پادشاه دیرلر. ۲۸

مضمونی: سینی لیلا، اچچیغ دلبر، مینگه مجنون گدا (تیلنچی) دیدیلر، گدارنینگ یولی عشق
ایچیده پادشاه لیق دیدیلر.

خاک بولمیش من ایاغینگ آستیده ای سروناز آستانینگ یاستانیب، ای خسرو شیرین نواز. ۲۹

سحرلر آه اورسم پیرکنعان دیک یوسفیم دیب فغانیم دن فغان آیلب، کوپوب بیت الحزن بیغلار. ۳۰

مضمونی: سحرلرده پیرکنعان کبی آه ایتیب یوسفیم دیسم، فغانیمدن فغان ایتیب، حتی حزن اویی هم
کوز یاشی توکر.

^{۲۵} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۵۵.

^{۲۶} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۵۵.

^{۲۷} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۵۳.

^{۲۸} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۸۰.

^{۲۹} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۰۵.

^{۳۰} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۹۸.

هویدا حضرت آدم، حضرت نوح، حضرت سلیمان و اسکندر کبی کوپ پیغمبر لر و حاکم ذاتلرگه هم شعریده بیر بیرگن.

قیلورده نوح قومی دیک تموغنی آتشی غرقاب خلاص ایلر بولوب کیشی سنگه کیسه عذاب اندا. ۳۱

مضمونی: کیشی نوح قومی کبی عاصی لیک قیلسه جهنم نینگ آتشیگه باتر، اگر او کیشی سینگه کیلگنده او عذاب دن قوتیله دی.

حضرت نوح نبی مینگ ییل یشب عاقبت بولدی اول ایرنینگ عمری هیچ. ۳۲

مضمونی: حضرت نوح (ع) مینگ ییل یشه دی، اونینگ قومی نینگ عمری هیچ بولدی و سونگگی کیلیدی.

طریق عشق ارا اخلاص ایله کیرگن ایرانلرغه بولور هر گوشه ده آلدیده الیاس و خضر پیدا. ۳۳

مضمونی: عشق یولیگه اخلاص بیلن کیرگن ایرنلرگه، هر گوشه باشیده الیاس و خضر پیدا بولر. شونده ایسه دیوانده بیرالگن تاریخی کیشیلر نینگ یانیده ایریم مکان اسملریگه هم شعرلیده بیر بیرگن.

کاکلینگنی بویغه شرمنده ایرور مُشک چین تیشلرینگه گوهر دریایِ عُمان اوخسه ماس. ۳۴

مضمونی: زلفینگنی خوش ایسیدن چین مشکی هم شرمنده بولیب قاله دی، حتی که عمان دریاسی نینگ جوهری هم تیشلرینگه اوخسه مس.

کوروب چو زلفُ خطینگنی خُتنده گی نی آهو بیمای چو سُنبل اوتینی، هنوز خجلت ایمیش. ۳۵

مضمونی: خُتنده کی آهو زلفینگی خطینی کورگنده، سنبل اوتینی بیمسدن خجالت ایتیمیش.

^{۳۱} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۳۷.

^{۳۲} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۷۰.

^{۳۳} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۴۱.

^{۳۴} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۱۷.

^{۳۵} ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۱۸.

واه مینینگ باشیمغه توشتی نی قیلای سودای عشق آیتا بیرسم ذره سیغه تاب توتالمس کوه
قاف. ۳۶

مضمونی: واه مینینگ باشیمغه کیلدی عشق سوداسی نیمه قیله یین، آیته بیرسم ذره سیغه قاف تاغی
چیده آلمس.

II. هویدانینگ اثرلری

هویدانینگ اثرلری یشه گن دورده قول یازمه سی شکلیده کینگ ساحه ده یاییلگن و مجموعه لرده بیر
آلگن. هویدانینگ قول یازمه لری اوزبیکستان و باشقه بعضی یقین شرقی اولکه لرده گی کتابخانه لرده
سقلنماقده. شاعرینگ بیزگچه فقط بیر دیوانی بیتیشگن. اوزبیکستان بیلملر آکادمیسی بیرونی شرقشناس-
لیک انستیتوتیده دیوان نینگ بیر نیچه یازمه نسخه سی محفوظ ایتیلماقده.³⁷

خواجه نظر هویدا "راحت دل" اسملی منظوم داستان ایسه یازگن. دینی مسأله لرگه تیگینگن داستان،
الله گه حمد و ثنا بیلن باشلنهدی. پیغمبرگه نعت، تورت خلیفه حقیده بیلگی بیرگندن سونگره قیامت،
جهنم، جنت خاتینلری باره سیده آیتیلگن. سونگ پیغمبر، مشهور صحابه لر، اولیالر حقیده عبرتلی حکایه لر
بیر آلگن، انسان حیاتی اوچون ضررلی و گناه بولگن ایچکی، دنیاگه قرشی حرصلی بولماق، یالغانچی لیک
کبی موضوعلر کوپگینه قولگه آلینگن. اخلاق، ادب و تربیه ساحه سیده بو داستان بولگنیچه تاثیر
کورستماقده.³⁸

هویدانینگ اثرلری ۲۰ نچی یوزیل نینگ باشلریده غربی بیلم آدملری نینگ دقتینی تارتگن و غرب و
شرق بیلمدانلری M.F.Gavrilov و M.Hartmann لرنینگ تحقیقلری اورته گه چیققن. ۲۰ نچی یوزیل
باشلریده هویدا کلیاتی نینگ "کتاب ایشان هویدای چیمیانى" آتی بیلن استانبول، قازان، و تاشکینتده
باسیلمه سی و غزللری نینگ کوپی معتبر مجموعه لرده بیر آیشی هم هویدا غزللری نینگ تورکلر تمانیدن علاقه
بیلن مطالعه ایتیلگن لیگینی کورستماقده. کلیاتده هویدانینگ ۳۷۴ غزلی، ۱۰۰ دن آرتیق مربع سی، رباعی-
سی، ۳ مخمسی، ۱ مسدسی، ۱ مثنی، ۲ ته هم مستزادی گه بیر بیریلگن.³⁹

³⁶ ابراهیم، هویدا کلیاتی، ۱۲۹.

³⁷ Funda Toprak, Hoca Nazar Hüveyda Rahat-ı Dil (Ankara: Grafik Yayınları, 2017), 18.

³⁸ اکمل خان، هویدای چیمیانى (تاشکینت: بیردیناخ مطبعه سی، ۱۹۰۳)، ۱۲۲.

³⁹ Toprak, Hoca Nazar Hüveyda Rahat-ı Dil, 11.

هویدانینگ تنلنگن شعرلی تاشکینت ده میلادی ۱۹۶۱ ییلده نشر ایتیلگن. کوپ آنتالوژیلرگه اونینگ شعرلی اوز بیرینی تاپگن. بو باره ده v.Zahidov (Vahid Zahidov) حیات بخش بدیعیات ترانه لری، تاشکینت ۱۹۷۵، (Tohtasin Gelalov نفاست عالمیده، تاشکینت ۱۹۷۶) کبی عالمکر کتاب یازگن.⁴⁰

هویدا، شعرلینی چغتایچه گه یازگن. غزلری نینگ کوپراغی ایسه اوزیکلر آره سیده ترقلگن. هویدانینگ تصوفی عبارتلی، شعرلی اسلوبی کوپینچه احمد یسوی و مشرب یولینی ایزله گن.

هویدا دیوانی نینگ بیرینچی تاش باسمه سی نیره سی نینگ اوغلی شاعر صلاح الدین ثاقب طرفیدن میلادی ۱۹۰۷ ییلده تاشکینتده "کتاب ایشان هویدای چیمانی" آتی بیلن باسیلگن. کتاب نینگ باش سوزیده "راحت دل" داستانی هم تیلگه کیلتیریلده دی. مذکور کلیاتده، ثاقب، سراجی، آفاق خواجه، عمرخان، محمد علی خان، فطرت خوقندی، شیخ نظام الدین، امام ربانی، بهاؤالدین نقشبند، خواجه حافظ، غوث الاعظم نینگ وفات تاریخلی (۱۸۶-۱۹۴ بیتلر)، جامی، حاجی محی الدین، نامی، اکمل خان توره، خواجه کرمانی، بدر جرمی و خواجه شمس الدین کبی شاعرلر نینگ فارسچه و تورکچه غزل و مخمسلی، حکمتلر، اخلاق ادب گه عاید تورلی حکایه لری ایسه کیلتیلگن. کتاب نینگ سونگیده بیرالگن حکایه لر و غزللر ایسه هویدا گه عاید بولیب، آتی ذکر بولگن کلیات مشهور خطاط محمد شاه مراد کاتب (۱۸۵۰-۱۹۲۲) تمانیدن ۱۳۲۵ هجری (میلادی ۱۹۰۷) ییلده استنساخ ایتیلگن.⁴¹

سونگیچ

چغتای ادبیاتی، یوزیللر بویچه کوپ قیمتلی شاعرلر نینگ بیتیشمه سیگه و بو شاعرلر نینگ اولیمسیر اثرلر وجود گه کیلتیریپ تورک ادبیاتی تاریخیده مهم بیر بیرگه ایگه بولیشلریگه زمینه یره تگن. بو شاعرلردن بیر خواجه نظر هویدا گه ایسه هم تورکلر تمانیدن هم غربی بیلیمدانلر تمانیدن دقت کورستیلگن و اوزیدن سونگره اونینگ ایزیدن کیتگن شاعرلر نینگ بیتیشمه سیگه وسیله بولگن. کوپراق رسم و رواج اوله راق دینی-تصوفی ادبیات گه باغلیق قالگن هویدا، تاریخی شخصیتلرگه شعرلیده قیته-قیته بیر بیرگن. شو ترتیبده عشق، شراب، می، سیوگیلی کبی مجازی موضوعلر ایسه مهارت بیلن قوللنیلگن دیره. هویدا، شعرلیده دایما بار بولگن دید کتیک یانی بیلن انسانلرگه صمیمی اوگیتلر بیرماقتی هدفله گن. کامل انسان مقامیگه ایریشماق ایسه هویدا هدفلی نینگ باشیده بیر آماقده.

⁴⁰ Toprak, Hoca Nazar Hüveyda Rahat-ı Dil, 16.

⁴¹ İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazm Şekilleri ve Aruz, 71.

مأخذلر

- ابراهیم، رحیم. فرهنگ اوزبیکى -درى. مزارشريف: انتشارات ثقافت، ۱۳۹۶.
- ابراهیم، رحیم. هویدا کلیاتى. کابل: تعليمى انتشاراتى، ۲۰۱۳.
- اکمل خان. هویدای چیمیانى. تاشکینت: بیردیناخ مطبعه سى، ۱۹۰۳.
- آلتای، نورالله. اوزبیک تیلی سوزلیگی. مالیزیا: جهانى هکارلیکلر اداره سى، ۱۳۸۶.
- چیمیانى، ایشان هویدا. دیوان هویدا. نشرگه تیارلاوچى. امین الله دوستیار، پشاور: طحه نشریاتى، ۱۳۸۶.

- Akay, Hasan. *İslami Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İslam Bilgi Merkezi Yayınları, 1991.
- Argunşah, Mustafa. *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Bice, Hayatı. *Divan-ı Hikmet Hoca Ahmet Yasavi*. Ankara: y.y, 2009.
- Eckmann, Janos. *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Güney Karaağaç. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazm Şekilleri ve Aru*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Kalafat, Yaşar. *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Sultan*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2008.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-i Türki*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Toprak, Funda. *Hoca Nazar Hüveyda Rahat-ı Dil*. Ankara: Grafik Yayınları, 2017.
- Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçe Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları, 2013.

